

A *Szatmárnémeti* helynév első eleme tehát a magyar nyelvben régen meglévő Árpád-kori személynév, etnikumot megjelölő második eleme pedig (valószínűleg) a XI. század folyamán történt szláv kölcsönzés.

BURA LÁSZLÓ

FĚLNĚMET, *FĚLNĚMEDI

A címben jelölt földrajzi név és az ebből a helynévből képzett kijelölő jelző funkciójú melléknév írásom témája. A tulajdonnév és belőle képzett közszó együttes tárgyalását az indokolja, hogy PELLE BÉLÁNÉ egri nyelvész az 1986-ban Zalaegerszezen rendezett IV. magyar névtudományi konferencián A helységnevek differenciálódásáról (*al-fel; alsó-felső* előtagokkal) címmel tartott előadást (PELLÉNÉ 1989). Ebben Felnémettel, az 1961-ben Egerhez csatolt településsel is foglalkozott. PELLÉNÉ elfogadja a FNESz.³ megállapítását, mely szerint a település neve korrelációban lehet egy **Alnémet* helynévvel (FNESz.³ 215). Az 1988-as negyedik, bővített és javított kiadásban már a feltételezésre utaló csillag hiányzik a fentebb említett település neve elől. Ezt olvassuk: „A *Fel-* előtag az egykori Alnémettel való korrelációra mutat.” (FNESz.⁴ I. 452) PELLÉNÉ szól arról is, hogy „Több egri szakember kapcsolatba hozza a két települést – Felnémet, Almagyar –, de még nincs rá bizonyíték.” (PELLÉNÉ 1989: 156)

SOÓS IMRE, a Heves Megyei Levéltár egykori igazgatója a Felnémet története című kézirat munkájában a következőket írja: „Heves megye területét általában az Aba nemzetség szállta meg a honfoglalás korában. Az Eger völgyén elterülő falvakat pedig II. Géza alatt (1125) a Lüttich környékéről származott német-flamand csoport szállta meg. Felnémet ettől a német települő csoportról vette nevét, míg vele szemben, Eger város déli oldalán fekvő másik falu, melynek lakói magyarok voltak, Almagyar nevet nyert (Eger felett Felnémet, Eger alatt Almagyar).” Ez utóbbi kihalt település, csak utcanév őrzi emlékét a mai Egerben. GYÖRFFY GYÖRGY Az Árpád-kori Magyarország történeti földrajza című munkájában ezt olvassuk az **Eger- Almagyar** címszó alatt: „Az egri káptalan Eger-váraljai faluja, mely nevét a »Német« és »Olasz« telepek lakóitól eltérő magyar hospesieről kaphatta. A XIII. század második felétől a településnek már csak az első fele volt meg, a felső (a Sz. Péter templomnál?) a tatárjáráskor pusztulhatott el.” (GYÖRFFY 1987: III. 89.) Itt is említődik a fenti utcanév így: *Almagyar-utca*, valamint a külterületi pr. *Almagyar* és az *Almagyardűlő*.

TINÓDI SEBESTYÉNTŐL az Eger vár viadaljáról való énekben olvashatjuk:

„Sok janicsárok derre nemmen jutának

Almagyariban hegyoldalba szállának.” (1984: 249.)

GÁRDONYI egyébként szintén említi az Egertől délre fekvő *Almagyar* települést az egri csillagok című regényében. Eger várának 1552. évi ostromakor tehát még létezett a település, legalábbis a GYÖRFFYTŐL említett „alsó fele”. Elpusztult, azaz kihalt a másik település, Tihamér is. Pedig még Tinódi ír róla: „Az beglerbék Tihamér felől szálla” (uo.). Gárdonyinál is falunévként fordul elő. Egerben nem is olyan régen még vasúti megálló volt az Eger–Putnok szárnyvonalon, később amolyan „teherpályaudvar” szerepe lett; ma már csak a *Tihamér* név szerepel az egykori állomás épületén.

Vizsgáljuk meg ezután **Felnémet** nevét. Mint arról fentebb szó volt, kétféle feltételezés van: az egyik az *Alnémet* : *Felnémet*, a másik az *Almagyar* : *Felnémet* korreláció.

Abban bizonyosak lehetünk, hogy a településnév utótagja a német telepésekre utal. Összehasonlításuként érdemes megvizsgálni a FNESz.⁴ **Alsónémedi** és **Kisnémedi** címszavait. Eszerint a Pest megyei *Alsónémedi* helynév utótagja a R. Nywyg a nyű 'féreg, kukac' fn. származékából való bizonyára személynévi áttétellel. De a német népnév és a *-d(i)* végű helynevek analógiájával is számolhatunk. Az *alsó* előtag arra utal, hogy Pest megye egy másik településétől, *Kisnémedi*-től délebbre van.

Más hasonló nevű településnevek etimológiájával összevetve is a *német* népnévre találunk utalást. Így a FNESz.⁴ -ben (II. 234) a Baranya megyei **Németi** szócikke alatt olvashatjuk: „A német népnév birtoklást kifejező *-i* képzős származéka.” A Nógrád megyei **Nemti**-ről pedig a következőket: „A német népnév birtoklást kifejező származéka. Etimológiailag azonos a Baranya megyei *Németi*-vel” (II. 235). GYÖRFFY GYÖRGY a **Német(i)** szócikkben két települést ír le: **1. (Fel-)** **2. (Al-, Nekar?)** településeket. A latin szövegbe ágyazva a *Fel-* előtagú településnek a következő neveit találjuk: *Felnempti*, *Felnemty*, *Felnemuth*, *Felnemet*, *Nempti*, *de Femieh*, *Felnempei*. Az *al-* előtag *Necar*, illetve *Olnemet* alakban jelenik meg. GYÖRFFY megállapítása: „Nevét német lakóiról kaphatta.” Erről a településről csak annyit tudunk, hogy „Valószínűleg ide való volt Alnémeti (máskor: Nekari) Perven, akit 1219-ben egyszer Bánk ispán és a pásztói apát, másszor a pásztói apát udvarbírája poroszliként Váradra küldött a pásztói jobbágyok perében. A pásztói apátság (harcos jobbágyai lakták, kik 1277-ben az apáttal tanúskodnak.” (GYÖRFFY 1987: 118–9) GYÖRFFY említi még Muzsla mellett a *Német-bérc*-et.

CSÁNKI DEZSŐ Magyarország történelmi földrajza a Hunyadiak korában című munkájában Felnémétről ezt olvassuk: „**Németi**. Nempti „Maklár és Tárkány közt sorolják föl, s így csak a mai Felnémetre gondolhatunk. Máskor azonban Felnemtinek is írják.” (CSÁNKI 1890: I. 68) CSÁNKINÁL nem találjuk sem az *Alnémet*, sem az *Olnemet* helynévi alakot.

Irodalmi művek sem említik az *Alnémet* nevű települést. TINÓDI munkájában (1984) szerepel viszont *Felnémet*, méghozzá háromszor is. Először a Krónika 235. oldalán:

„Az vitéz Dobó István meggondolá,
Szállott házba mi szükség ott benn volna,
Az völgyről, Felnémötről felhívatá.”

A 246. oldalon fordul elő másodszer:

„Völgyekre, hegyekre basa felszálla
Felnémötig az Királszéki alá”.

Végül a 282. oldalon való említése:

„Rémök meg nagy hada az császárnak,
Felnémötön házakat felgyújtának”

Itt a visszavonuló török pusztításáról van szó, amit SOÓS Imre is leír a Heves megye községei 1867-ig című munkájában. (SOÓS 1975: 202–7). Tőle tudjuk, hogy falu hamarosan újjáépült.

Az ismert GÁRDONYI-regényben szintén megtaláljuk Felnémet nevét. Szó esik a hősiesen harcoló felnémeti kovácsról is, akiről ma utcát neveztek el az egykori Felnémeten (Kovács Jakab utca). Az 1552. évi győzelem után több mint negyven év múlva, 1596-ban a török mégis bevette Eger várát. Ekkor a falu elpusztul, 110 évre lakatlanná

válik. SOÓS IMRE írja, hogy 1609-ben, 1652-ben, 1682-ben is mindig pusztának mondják az összeírások. (SOÓS uo.). NAGY JÓZSEF Eger története című monográfiájából idézzük Mehemet pasának az 1609. szeptember 29-én Magócsy Ferenc kassai várkapitányhoz intézett levélrészletét: „Nagyságodtól remélem, hogy itt körülödtünk lévő pusztá falvak Tihamér, Maklár, Síknémet és egyéb pusztafaluk hazajövetelében a jobbágyoknak ellenzői nem lesznek.” (NAGY 1978: 140–1). Semmi kétségünk arról, hogy *Síknémet Felnémet*-re, az elpusztult falura vonatkozik.

SOÓS IMRE a továbbiakban hírt ad az 1706-os újjátelepítésről, majd a szatmári békekötés után ugyancsak megfogyatkozott falu (összesen 10 család él ekkor itt) 1711–1720 közötti második betelepítéséről (SOÓS uo.) *Alnémet*-ről azonban nem találunk sem nála, sem másutt forrást. Lehet, hogy a FNESz. korábbi kiadásában ezért is szerepel megcsillagozva. PELLÉNÉ SOÓS IMRÉRE hivatkozva írja a következőket: „A falu ősi középkori helye az Eger pataktól nyugatra, a patak völgyében volt, ahol egy kápolna is állt. Ezzel szemben, a kősziklás dombon az egri püspökök nagy templomot emeltettek, és Eger urai meg a várkatonaság házakat, pincéket, présházakat építettek.” A továbbiakban már SOÓS IMRÉTől függetlenül teszi megállapítását: „Két helyen volt tehát település, de csak egy név van: Felnémet” (PELLÉNÉ uo.).

De hát miért van csak egy név? Miért nem tudunk a többet a GYÖRFFY által ismertett néhány sornál *Alnémet*ről? Egyelőre ezek csupán kérdések maradnak. *Felnémet* nevével kapcsolatosan a következő óvatos megállapításokat tehetjük:

a) A *német* utótag a német telepésekre utal. Ezt a hasonló nevű települések igazolják Az *Alsónémedi* és *Kisnémedi* településnevekkel való összevetés azt bizonyítja, hogy a két Pest megyei helység *-d(i)* végződése a *nyű* 'féreg, kukac' jelentéshez áll közelebb, bár itt is szerepet játszhatott a *német* népnév. *Felnémet* nevében csak *t* szerepel a szó végén, *d*-vel egyetlen írásos emlékből sem találkozunk, s ez megerősíti az utótagnak a *német* népnévvel való kapcsolatát (vö. még a FNESz.⁴ **Nyüved** szócikkét: II. 246).

b) Mivel *Alnémet*ről kevés adatunk van, így nem bizonyítható, hogy *Felnémet* ezzel a településsel van korrelációban. Míg *Felnémet*-tel kapcsolatban két személyt is említ GYÖRFFY (*Felnémeti Olivér* és *Felnémeti Péter*), addig *Alnémet* neve csupán az *Alnémeti Perven*, „aki máskor Nekari”, személynévvel hozható kapcsolatba.

c) Ami az *Almagyar* : *Felnémet* kapcsolatot illeti, szintén csak feltételezéseink lehetnek. Az egri szakemberek, beleértve SOÓS IMRÉT is, abból indulnak ki, hogy *Almagyar* Egertől délre, tehát Eger alatt terült el, míg *Felnémet* Eger felett, azaz tőle északra fekszik. Ezért érdemes lenne alaposabb vizsgálat alá venni ez utóbbi nézetet is. Nincs kizárva az sem, hogy mindkét motiváció közrejátszott a név kialakulásában.

Dolgozatom második része terjedelemben jóval rövidebb, mint az elsőben felvetett téma. Ennek oka, hogy a fenti kérdés tisztázatlan, ez utóbbi viszont tényeken alapul. Lássuk, miről van szó! PELLÉNÉ tanulmányának végén szerepel az alábbi mondat: „A mai népnyelvben: *Felnémet*, *felnémedi*.” A következőkben a *felnémedi* szóalak dialektológiai cáfolatára térek rá. A település nyelvjárási sajátosságait mutatja be TÖRÖK SÁNDOR KONSTANTIN, ciszterci tanár, aki *Felnémet* szülötte lévén, jól ismerte a település dialektusát. A Magyar Nyelvőr 1896. évfolyamában írja a következőket: „A lány dentális *i* előtt *gy*-vé, a kemény meg *ty*-vé leszen: Aggyij jár a kossó a kútra. A gyijó, mogyoró törve jó. Pëgyit ëggy is jaj de hosszú a lyánnak. Mëggyiv vótá' oda? Szeretyik azok egymás' nagyon. Tyik is ott vótatok. Ott fétyi, ahún fáj. Bá' horvátyi. Vëgig mëntem a felnémetyi nagy úcán.” (TÖRÖK 1896: 522)

BAKOS JÓZSEF és FEKETE PÉTER Eger és Felnémet földrajzi nevei című munkájának Bevezetése szól az egri és a felnémeti fonetikai sajátosságokról, rámutatva a két település olykor azonos, olykor pedig eltérő voltára. A palatalizációról ezt olvassuk: „Különösen erős a palatalizáció (Agárgyi, Gyiáné stb.)” A könyvben hat olyan külterületi nevet találunk, amelyek bizonyítják, hogy az *i* palatalizálja az előtte lévő mássalhangzót. Közülük három egri, három pedig felnémeti név. Ezeket betűrendben mutatom be:

Agárgyi. „A Hajdú-hégytől nyugatra fekvő magas, terjedelmes völgy.” (BAKOS-FEKETE 1972: 18) Ugyanitt szerepel még e külterületi név változata az *Agárgyi-tetőü.*

Apátyi malom. „Felnémet alatti sík terület, malom volt a helyén.” (22)

Ciglégyi-pincék. „Pincesor a Cigléd oldalában.” (33)

Felnémetyi hegy. „Egyesek szerint a *Kis-Eged* régi elnevezése volt.” „Mások a *Rác-hégy* Felnémetre eső részével azonosítják.” (48)

Kerecsényi út. „A Kerecsedre, illetőleg Budapestre vezető országút. Nevezik *Pesti-országútnak* is.” (64)

Szólátyi út. „Az Egerszólátra vezető országút.” (111)

A mai lakosság nyelvében ugyan ritkábban, de találkozunk ezzel a nyelvjárási sajátossággal. Három-négy évtizeddel ezelőtt azonban általánosak voltak az alábbi szóalakok: *aggyíg*, (addig), *alyig* (alig), *hátyi* (háti <kosár>), *hetyi* piac (heti piac), *Palyi* (Pali), *patyika* (patika). Megjegyzem még, hogy két szó szolgáltat példát az *ü*-nek a *t*-re ható palatalizációjára: *tetyű* (tetű), *tyűkör* (tükör). A *felnémedi* szóalak a fentiekől eltérően azt bizonyítaná, hogy az *i* zöngésíti a zöngétlen *t* mássalhangzót, azaz *d*-re változtatja a tövégi hangot. Erre viszont egyetlen példát sem találunk a felnémetiek nyelvhasználatában.

Ha a *Felnémet* helynév tövégi mássalhangzója, *Alsónémedi* és *Kisnémedi* nevéhez hasonlóan, *d* lenne, akkor viszont a fenti hangtani szabályok alapján **felnémegy*-t ejtene a népnyelv. A **felnémedi* szóalak tehát hangtani alapon zárható ki, következőképp fikciónak tekinthető.

Azt már csak ultima ratioként jegyzem meg, hogy Felnémeten mintegy két évtizedig éltem, így az ottani nyelvjárásról személyes tapasztalataim is vannak.

Hivatkozott irodalom:

BAKOS JÓZSEF–FEKETE PÉTER 1972. *Eger és Felnémet földrajzi nevei I. A külterület nevei*. Egri Honismereti és Helytörténeti Füzetek. Szerk. BAKOS JÓZSEF. 3. sz. Eger.

CSÁNKI DEZSŐ 1890. *Magyarország történelmi földrajza a Hunyadiak korában I.* Budapest.

Györffy György 1987. *Az Árpád-kori Magyarország történeti földrajza III.* Budapest.

FNESz.³ = KISS LAJOS 1983. *Földrajzi nevek etimológiai szótára*. 3. kiadás. Budapest.

FNESz.⁴ = KISS LAJOS 1988. *Földrajzi nevek etimológiai szótára*. 4., bővített és javított kiadás. Budapest.

NAGY JÓZSEF 1978. *Eger története*. Budapest.

PELLE BÉLÁNÉ 1989. A helységnevek differenciálódásáról (*al-fel*, *alsó-felső* előtagokkal). In: *Névtudomány és művelődéstörténet*. A IV. magyar névtudományi konferencia előadásai. Szerk. BALOGH LAJOS–ÖRDÖG FERENC. Zalaegerszeg. 153–6.

SOÓS IMRE é. n. *Felnémet története* (kézirat).

SOÓS IMRE 1975. *Heves megye községei 1867-ig*. Eger.

- TINÓDI SEBESTYÉN 1984. Eger vár viadaljáról való ének. In: *Krónika*. Bibliotheca Hungarica Budapest.
- TÖRÖK KONSTÁNT 1890. Nyelvtani adatok a felnémeti dialektusból. *Magyar Nyelvőr* 25: 521–4.

DÓRA ZOLTÁN

SEREKSZEMLÉK UTÁN
Észrevételek az Árpád-kori Győr vármegye
néhány földrajzi nevének etimológiájához

Mi, Győr megyei gyűjtők és kutatók szerencsésnek tarthatjuk magunkat, hogy a mögöttünk hagyott bő félszázadban annyian foglalkoztak a mi Árpád-kori földrajzi neveinkkel. Ha nem egyazon célkitűzéssel és módon tették is, mindegyikük áttekintette – részleges vagy teljes serekszemlére vallóan – a kategória anyagát. A negyvenes évekkel kezdődően minden évtized lerója ebbeli adóját, az utolsó kétszeresen is. LENGYEL ALFRÉD 1944-ben teszi közzé Pusztult falvak, eltűnt helynevek Győr megyében című könyvét, fölsorakoztatva a levéltári adatokat/alakokat. 1958-ban jelenik meg BÁRCZI GÉZA tankönyve, A magyar szókinccs eredete, amelynek általános anyagú besorolásaiban több fontos nevünk is helyet kap. A TESz. cikkírói a szótár 1967-ben történt kiadásában értelmezik egyes helynevek közszói alapját. KISS LAJOS munkájában, a Földrajzi nevek etimológiai szótára 1978-as első közreadásában ott található sok elnevezésünk fölfedése. GYÖRFFY GYÖRGY Az Árpád-kori Magyarország történeti földrajza II. kötetében (1987) nemcsak fölvonultat minden föllelhető nevet, de néhányuk eredetét is fölfedi; az ő adattárával dolgozó BÉNYEI ÁGNES–PETHŐ GERGELY debreceni egyetemista páros 1998-ban napvilágot látott dolgozata (Az Árpád-kori Győr vármegye településneveinek nyelvészeti elemzése) történeti-etimológiai szótárt ad, majd tipológiai rendszerbe állítja a vizsgált helyneveket. ÖRDÖG FERENC pedig a győri Apáczai-napokon 1999-ben elhangzott előadásában a megyei helységnevek keletkezésmódját bemutatva foglalkozik a ma is használatos Árpád-koriakkal (In: Apáczai Csere János Tanítóképző Főiskola évkönyve 1998/1999: 150–8).

Együtt látva a fölvonultatott adatokat és értelmezéseket lehetőség adódik, illetve kínálkozik azok összevetésére. Erre a célra két szerző földolgozásai alkalmasak, ha a megye egész területének névanyagát vizsgáljuk; négyüké pedig akkor, ha egy szűkebb területről való mintavétellel dolgozunk. Az előbbi esetben ÖRDÖG FERENC és a BÉNYEI–PETHŐ szerzőpáros munkája jöhet szóba, az utóbbiban hozzájuk vehetem BÁRCZI GÉZA és KISS LAJOS adatait. Magam – mivel írásomban egyébként is egy kisebb térség neveiből vizsgálók néhányát – ez utóbbi lehetőséget választom. Szűkebb területként Pannónhalmát és környékét veszem, mint amelyekkel már régóta foglalkozom, és ahol egyébként is legnagyobb a nevek sűrűsége. Ezekből a négy szerző 10–23 adatát vetem össze.

Az etimológiai eredmények összehasonlítása több tanulsággal jár. BÁRCZI GÉZÁnak a régi magyar földrajzinév-adásra felállított kategóriáit használva – természetes, mesterséges és személynevekből keletkezett nevek (BÁRCZI i. m. 151–62) – megállapítható, hogy szerzőink véleményei jobbára találkoznak, de ez korántsem jelent azonosságot, inkább csak közelebbi–távolabbi hasonlóságot, és lehetetlen nem látni, hogy egy összeál-